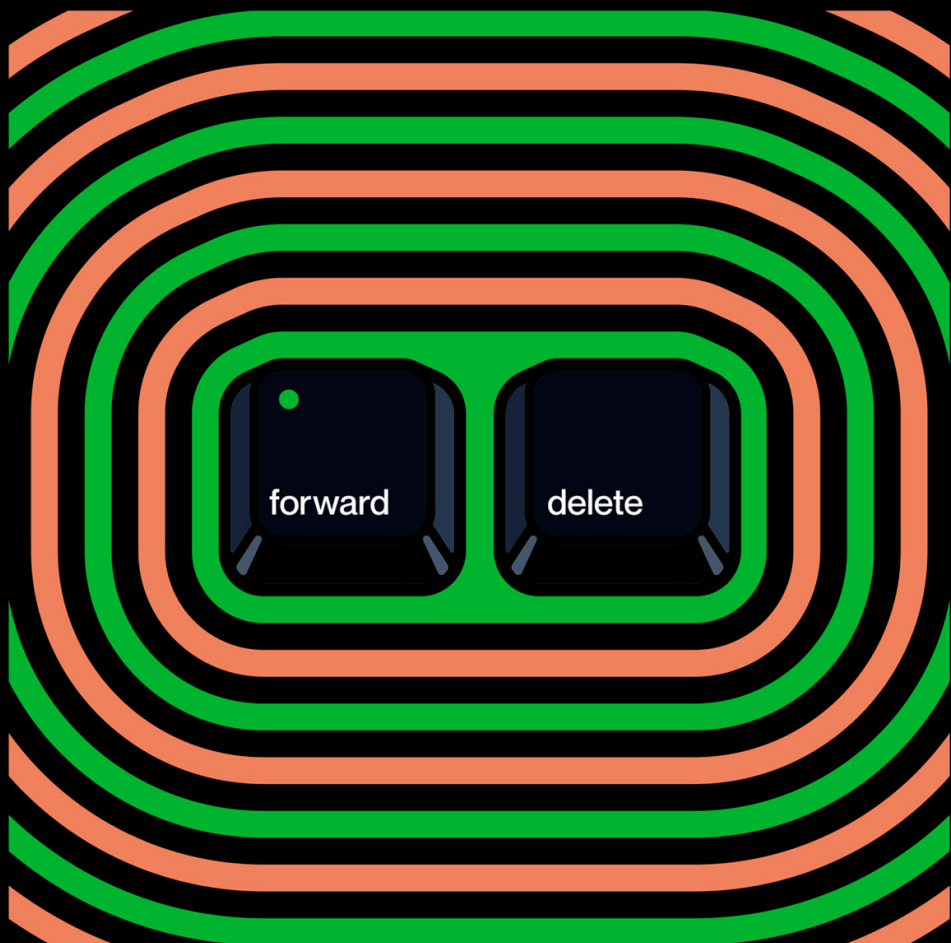

JÁN MARKOŠ

Síla rozumu v bláznivé době

MANUÁL KRITICKÉHO MYŠLENÍ

S PŘEDMLUVOU VÁCLAVA MORAVCE

Síla rozumu v bláznivé době

Vyšlo také v tištěné verzi

**Pa
se
ka**

Ján Markoš

Síla rozumu v bláznivé době – e-kniha

Copyright © Paseka, 2023

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

**Pa
se
ka**

SÍLA ROZUMU V BLÁZNIVÉ DOBĚ

JÁN MARKOŠ

Síla rozumu v bláznivé době

MANUÁL KRITICKÉHO MYŠLENÍ

Přeložil Miroslav Zelinský

SÍLA ROZUMU V BLÁZNIVÉ DOBĚ

Copyright © Ján Markoš

All rights reserved

Translation © Miroslav Zelinský, 2022

Foreword © Václav Moravec, 2022

ISBN tištěné verze 978-80-7637-344-0

ISBN e-knihy 978-80-7637-389-1 (1. zveřejnění, 2023) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7637-390-7 (1. zveřejnění, 2023) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7637-391-4 (1. zveřejnění, 2023) (ePDF)

OBSAH

PŘEDMLUVA (Václav Moravec)	9
ÚVOD: Lov beze zbraně	13
SLOVO	19
Člověk člověku vlkem	20
Rozbušky, vlajky a třinácté komnaty	41
Hackeři mozků	59
Eroze smyslu	77
VĚTA	95
Mimo pravdu a lež	96
Únik z Hlavy XXII	108
V hlavě lháře	127
Sedmkrát o pravdě	143
TEXT	161
Punc	162
Čísla, čísla, čísla	192
V krajině křivých zrcadel	209
Cizí a známé	227
ČLOVĚK	253
Tanec v lyžácích	255
My, digitální narkomani	274
Stoka	291
Zoon politikon	314
Temná hmota	341
21 STRATEGÍ, JAK CHRÁNIT SVOBODU VE 21. STOLETÍ	363
Média	364
Internet a sociální sítě	367
Odpovědné občanství	368
Vnitřní poctivost	371
SLOVNÍČEK POJMŮ	375
BIBLIOGRAFIE	381

PŘEDMLUVA

Postpravda, postfaktičnost, falešné zprávy (*fake news*), dezinformace, alternativní fakta, prolhaná média (*fake media*), sociální bubliny... Ve výčtu slov či sousloví, jež se i díky kampaním před referendem o členství Velké Británie v Evropské unii a americkými prezidentskými volbami v roce 2016 stala módními, bychom mohli pokračovat. Snažíme se jimi uchopit a postihnout změny v sociální, resp. mediální komunikaci, k nimž došlo po nástupu síťových digitálních médií. Je příznačné, že výše uvedené pojmy i to, jak s nimi ve veřejném prostoru nakládáme, nám pochopení změn, jichž jsme svědky i aktéry zároveň, spíše ztěžují.

Ilustrujme si to na pojmu *fake news*, který vztažen k médiím znamenal v anglofonním prostředí zprvu senzacechtivé zprávy bulvárního tisku, jejichž cílem bylo na konci 19. století zvýšit jeho prodej. O necelé století později začal předmětný termín označovat též satirický žánr smyšlených zpráv, jejichž záměrem bylo především pobavit veřejnost. V amerických televizích měly a mají podobu skečů kupříkladu v šest dekad vysílaném pořadu *Saturday Night Live* na NBC, v tištěných médiích v týdeníku *The Onion*, který na konci sedmdesátých let začali vydávat studenti University of Wisconsin-Madison. V devadesátých letech minulého století vznikly i české variace *fake news* – a to humoristický měsíčník *Sorry* s přílohou *Fámyzdat* či legendární televizní *Česká soda*, ve které hlasatel zpráv v podání Petra Čtvrtníčka pronáší s vážnou tváří zprávu: „Zdá se, že se začínají naplňovat obavy našich občanů z toho, že se Nemocnice Na Homolce stane pouze výběrovou klinikou pro úzký okruh pacientů.“

Na zdejší oddělení nádorových onemocnění totiž začali přijímat pouze pacienty narozené ve znamení Raka, tedy ty bohaté.“

Vstup Donalda Trumpa do nejvyšších pater americké politiky a jeho stigmatizační strategie, využívající sousloví *fake news* pro označení nepříjemných zpráv, které mohou být z hlediska faktičnosti správné, dodaly předmětnému pojmu nový význam. Za falešné můžeme označovat zprávy (popř. média), jež se nám nelíbí (popř. jsou nám nepohodlná). Netrvalo dlouho a nadužívání pojmu *fake news* prostoupilo i společenskými vědami, včetně mediálních a žurnalistických studií. A výsledek? Kritika módního nakládání s termínem *fake news* kvůli jeho mnohoznačnosti a obecnosti. Aktuální vědecká shoda naznačuje, že vhodnou alternativou je pojem *informační poruchy*, který musíme dále operacionalizovat, resp. detailněji definovat jednotlivé typy informačních poruch (tzn. misinformation, dezinformace, malinformace, hoax, clickbait, názorový spam atd.).

Stručně řečeno, to, co se dělo a děje kolem fenoménu *fake news* je nejlepší výpovědí o *BLÁŽNIVÉ DOBĚ*, jež je součástí názvu knížky Jána Markoše. Době, ve které se naplňuje obava sociologa Zygmunta Baumana, že příliš nepřemýšlíme nad významy a hloubkou slov a ve veřejné komunikaci je používáme spíše jako plastové obaly. Době, v níž si bojovníci proti *fake news* myslí, že sada omezených nástrojů může vyřešit komplexní problém, kdy část veřejnosti kvůli pocitům nevyslyšení a nespravedlnosti hledá útočiště v bezpečí spasilů nabízejících jednoduchá řešení. Době, v níž největší ochránci svobody slova v pluralitních demokraciích obdivují autoritáře a diktátory, kteří sociální sítě regulují či rovnou vypínají. Době, ve které se dlouholetí popírači fenoménu dezinformací (popř. autoři tvrzení, že jde „o pojem naší a evropské současnosti“) nejvíce vztekají, když se stanou jejich obětí. Době, v níž nejen seriózní žurnalistika podlehla diktátu

logiky síťových digitálních médií, vystavěné na zkracování časového prodloužení šíření informací, množství lajků a názorovosti potlačující fakticitu. Dobře formované algoritmy, o jejichž povaze toho víme pramálo či nevíme zhora nic. Dobře, ve které se disputace odpoutávají od pokory dané nepoznaným i od odpovědnosti vůči společnosti a stojí nad propastí ješitnosti neomylných narcisů, pohybujících se na vědeckém poli. Dobře, v níž je kritický dialog vedoucí k poznání pravdy vytěšňován urváním „protivníka“.

Knížka Jána Markoše, kterou právě otevíráte, se snaží přispět k nastolení rovnováhy rozumu a emocí, jíž se nám v současné informační společnosti nedostává a jež je tak potřebná k péči o ideály humanitní, jak je promýšlel sociolog a první československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Jak osvědčují lidské dějiny, *SÍLA ROZUMU* si svou cestu vždy najde, protože řečeno Masarykovými slovy: „V člověku je harmonie citu a rozumu.“

Až dočtete tuto knížku do konce, řeknete si, že její podtitul *Manuál kritického myšlení* je trefnou autorovou intelektuální provokací. Markošovo pochopení a především pojetí komplexity práce s informacemi v éře digitální mediamorfózy; mezivědní přesahy, vycházející z autorova filozofického a teologického vzdělání; pojetí kritického myšlení jako životní cesty vedoucí nejen ke kultivaci sebe sama, ale též veřejného prostoru, a nikoliv jako pouhého instrumentu zneužitelného cynickými politiky, spin-doktory, žurnalisty a dalšími veřejně činnými osobnostmi – to vše jde daleko za rámec manuálu. S manuálem mají následující stránky společnou především schopnost přiblížit širokému publiku komplexní fenomén kritického myšlení. A nebo je zde ještě jedna možnost: že jsme dosud četli špatné manuály a ten od Jána Markoše nás naučí porozumět tomuto slovu jinak.

Ostatně, na počátku je vždy Slovo. A jak píše autor v závěru: „Držíme se zuby nehty vlastních iluzí, které mají zkrášlit

náš svět. Bojíme se, že holá realita je strašná. Co když vůbec není strašná? Co když je naopak krásná, i když jinak, než bychom čekali? Co když temná hmota září?“

Václav Moravec

ÚVOD:

Lov beze zbraně

Srna nepřijde na každé zavolání. Pokud je však malé srnče zraněné a pláče, přiběhne nejen jeho máma, ale také jiné srny. Tato vábnička je skvělá, přesně napodobuje hlas plačícího mláděte. Neodolá jí žádná srna v okolí. Samozřejmě, musíte vědět, jak na ni zapískat. Je to velké umění.

Hlas myslivce z autorádia zněl hrdě, až nadšeně. Nevydržel jsem ho dál poslouchat. Stiskl jsem vypínač a dál řídil v tichu. Kolem dálnice se míhaly stromy, země byla zalitá mírným podzimním světlem.

Jako by se ta scéna odehrávala přímo před mýma očima. Srna uslyší pláč maličkého srnčete. Nepřemýšlí, rozběhne se mu co nejrychleji na pomoc. Je stále blíž hlasu mládátka, ale nemůže ho najít. Na mýtině se zastaví. Rozhlíží se, hledá mládě. Větrí. Najednou padne výstřel. Prudká bolest u srdce. Srna padne k zemi. Silně krvácí. Umírá. Z lesa pomalu vychází myslivec. Je na sebe pyšný. Lovit na vábničku je velké umění.

+ + +

V dnešním světě se lovu věnuje stále více lidí. Jistě, nedrží v ruce zbraň. A neloví vysokou zvěř. Loví nás.

Marketingoví specialisté, ředitelé reklamních agentur, mediální poradci, politici, youtubeři, instagramové krásky, SEO a PPG experti. Tito všichni (a mnozí jiní) budou na sebe pyšní, pokud se jim podaří ulovit alespoň trochu naší pozornosti, našeho zájmu. Pokud se jim podaří hacknout

naši mysl a srdce, implantovat do nich svá poselství a tak ovlivnit naše rozhodování.

Při tomto lovu se nejedná o život. Vnitřní svobodu v něm však ztratit můžeme. A probíhá téměř neustále.

Srna nemá proti myslivci šanci. Nebyla stvořená pro moderní dobu, do světa pušek a vábniček. My lidé šanci máme. Ale musíme být opatrní.

Nemůžeme spoléhat na svou intuici, na své spontánní emoce. Nebyli jsme stvořeni pro svět masmédií a internetu. Nenarodili jsme se s žádnými protilátkami, které by nás před ním dokázaly ochránit.

Virtuální svět je jako křivé zrcadlo. Zkresluje. Když se na Facebooku zlobíme, často to působí jako nezralost. Soucit může vypadat spíše jako naivita. Nadšení jako samochvála. A láska jako kýč. Člověk, který do dnešního veřejného prostoru vstupuje nepřipravený, se v něm může snadno stát karikaturou sebe sama.

Jak si tedy uchovat lidskou důstojnost a vnitřní svobodu? V první řadě potřebujeme sebeovládání. Nové technologie jsou návykové, potřebujeme proto značnou duševní sílu, abychom jim dokázali odolat.

Dále potřebujeme znalosti, abychom se uměli v dnešním veřejném prostoru zorientovat, a dovednosti, abychom dokázali analyzovat to množství zpráv a poselství, které kolem nás každodenně víří.

Tyto dovednosti a znalosti se souhrnně jmenují *kritické myšlení*.

+ + +

Většina příruček o kritickém myšlení se věnuje jen velmi úzké skupině témat. Dozvíte se v nich, jak rozeznat férové texty od těch manipulativních, jak odhalit logicky chybné argumenty, a možná ještě cosi o kognitivních zkresleních.

Jsem přesvědčen o tom, že to nestačí. Naše mysl a naše úsudky totiž ovlivňuje mnohem větší množství faktorů než jen klamavá argumentace či nějaké rétorické triky. Cesta od pravdy ke lži často neprobíhá v rovině racionality. Uvedme jen tři příklady:

Mnoho lidí trpí závislostí na internetu a sociálních sítích. Nehledají na webu pravdivé informace, ale zábavu či jiné emocionální uspokojení. A samozřejmě každá závislost okrádá člověka o objektivitu. V knize o kritickém myšlení proto podle mě nemůže chybět kapitola o digitální odvykací kúře.

Mnozí zaměstnanci zase vidí, že jejich kolega či šéf klame veřejnost, ale nepostaví se mu, protože jim chybí odvaha nebo cítí povinnost být loajální. Proto jsem nevynechal kapitola o dynamice působící uvnitř lidských komunit.

A mnozí další lidé zase pravdu prostě vidět nechtějí, protože by pak museli změnit své návyky či světonázor, který si budovali dlouhá léta. Je pohodlnější odvrátit zrak. V jednom z textů se proto věnuji i kognitivní disonanci.

Tato kniha tedy pokrývá mnohem širší paletu témat, než byste od příručky kritického myšlení možná čekali. Budeme mluvit o argumentačních faulech či manipulativních grafech, ale také o whistleblowingu, soukromí na internetu, předvolebních průzkumech, reklamě a mnoha jiných tématech.

+++

Tento text se skládá z pěti částí. První z nich se věnuje slovům, nejmenším částčkám lidské řeči schopným nést význam. Dozvíte se v ní například, jakými triky lze do slov propašovat podprahovou reklamu, která slova v dnešním veřejném prostoru spolehlivě rozpoutají hádku nebo co dokáže frekvence slov v jazyce napovědět o stavu společnosti.

Druhá část je věnována větám, tedy komplexnějším celkům, které jsou již schopny nejen nést význam, ale také nabývat

pravdivostní hodnotu. Ukážeme si například, jaký je rozdíl mezi větou a výrokem nebo jak rozeznat logicky chybný argument. Zaměříme se však i na samotnou pravdu a lež. Proč je dnes často výhodné lhát? A proč mnozí lidé vědomě ignorují pravdivá fakta?

Třetí část se zabývá celými mediálními zprávami: texty, reportážemi, statusy na sociálních sítích. Jak rozpoznat, zda je autor zprávy důvěryhodný? Jakými nejčastějšími triky se manipulují grafy? A proč je třeba rozumět číslům, chceme-li rozumět současné veřejné diskuzi? Jakými rétorickými triky se nás snaží autoři zpráv zmanipulovat?

Ve čtvrté části se podíváme na výzvy a problémy, kterým musí denně čelit každý z nás. Chrání Facebook vaše soukromí? Jak často zkontroluje průměrný teenager svůj mobil? Jak číst průzkumy veřejného mínění? A jak využívají marketingoví specialisté evoluční nedokonalosti lidské mysli?

Poslední část knihy je hutným souhrnem nápadů a strategií, jak využívat kritické myšlení v každodenním, praktickém životě.

Kapitoly v knize lze číst i samostatně. Pokud tedy máte chuť přečíst si například něco o závislosti na internetu, klidně přejděte na text *My, digitální narkomani*. Nebo pokud vás zajímají logicky chybné argumenty, neváhejte a začněte kapitolou *Únik z Hlavy XXII*.

+ + +

Cílem této knihy není ovlivňovat vaše politické názory. Často v ní uvádím statusy či vyjádření současných politiků, slouží však vždy jen jako příklady jevů, o kterých píšu. Ostatně, žádný manuál se bez vhodných příkladů z reálného světa neobejde. Abych nikomu nestránil, používám příklady pokud možno rovnoměrně napříč spektrem politických stran a hnutí.

Přesněji řečeno, tato kniha nemá za cíl ovlivňovat žádné vaše názory. Naopak: doufám, že vám pomůže, abyste uchránili svobodu svého vnitřního světa. Na více místech bude asi zřejmé, co si o tom kterém společenském tématu myslím, protože psát bez názoru je jako vařit bez koření a soli: výsledek by neměl žádnou chuť.

Budu rád, pokud mé názory budete brát vážně, ale je velmi pravděpodobné, že občas budete mít dobré důvody s nimi nesouhlasit.

Všeobecná shoda je koncem myšlení. Rozmanité názory jsou jeho začátkem.

Tuto knihu jsem psal s velkým potěšením. Doufám, že tato radost zůstala nějakým způsobem zakódována v jejích stránkách a že vás čtení bude také bavit.

Pokud máte jakékoli komentáře, připomínky nebo dotazy, napište mi, prosím.

Moje e-mailová adresa je *janmarkos@gmail.com*.

+ + +

Tuto knihu věnuji s láskou své ženě.

SLOVO

Slovo je atomem řeči. Zdálo by se, že je příliš jednoduché na to, aby bylo možné napsat o něm cokoliiv zajímavého. Ve skutečnosti je však často právě výběr slov tím, co odlišuje populistu od zodpovědného politika, hulváta od gentlemana, egoistu od pokorného člověka.

Slova dokážou signalizovat blížící se násilí. V kapitole *Člověk člověku vlkem* si ukážeme, jak se nenávisť k člověku nebo skupině lidí dokáže usídlit v řeči a připravovat tak půdu pro budoucí násilné činy.

Jsou slova, která téměř najisto rozvíří ve veřejném prostoru emoce. Jiná slova jsou znaky příslušnosti k určité subkultuře. O různých vlastnostech slov budeme mluvit v kapitole *Rozbušky, vlajky a třinácté komnaty*.

Dobrá filmová hudba vám dokáže navodit smutnou či veselou náladu, aniž byste to vůbec postřehli. Podobně je vhodným výběrem slov možné ovlivňovat úsudek čtenáře, aniž by si toho všiml. Jak manipulátoři malují události ve veřejném prostoru narůžovo či načerno, si ukážeme v kapitole *Hackeři mozků*.

Slova jsou jako lidé. Rodí se, stárnou a umírají. Mívají dokonce děti: starší slova se stávají základem pro ta mladší. Ztrácejí významy nebo naopak získávají nové. O soukromém životě slov a jejich nesamozřejmé schopnosti nést smysl od člověka k člověku budeme mluvit v kapitole *Eroze smyslu*.

Člověk člověku vlkem

O dehumanizaci

V červnu 2018 psal reportér slovenského *Denníku N* Otakar Horák reportáž o fungování záchranných služeb na Slovensku. Strávil proto den jako člen posádky sanitky. Následující scénu díky tomu viděl na vlastní oči.

Do děje vstupujeme v okamžiku, kdy záchranáři uprostřed noci přivázejí do nemocnice muže se srdečními problémy. Dejme slovo autorovi reportáže:

S pacientem jedeme na interní oddělení. Je kolem půl dvanácté večer. Otevře sestřička a hned nám vynadá, proč jsme nevolali. Zabouchne dveře a pacient musí i s posádkou záchranky čekat na chodbě.

Po pár minutách přijde službukonající lékařka, může jí být kolem 30 let. Nepozdraví, ani se nepodívá na nás či pacienta, vejde do ambulance a hlasitě za sebou zabouchne dveře. Vypadá to, jako bychom tuto dvojici obtěžovali.

„No, co jste nám to dovezli?“ ptá se lékařka, jako kdyby byl pacient věcí.

„Pacienta, paní doktorko,“ odpověděl na otázku lékařky záchranář.

„No dobře, ale co mu je?“ ptá se dál internistka.

„Hypertonik, tlak teď kolem 170...“,“ říká záchranář.

„To není důvod, aby se to sem vozilo,“ odvětí lékařka. „Nejdřív počkejte, až vám povím o pacientovi všechno, potom, když uznáte za vhodné, se můžeme bavit o tom, jestli je důvod, abychom ho sem přivezli, nebo ne,“ odpoví jí záchranář.

Pacient, o kterém lékařka mluvila ve středním rodě, jako by to byl předmět, byl svědkem celé konverzace, protože byl jen pár metrů od ní.

Z celé scény mrazí. Ještě děsivější se stává, pokud si představíme, že se na místě pacienta ocitneme jednou my sami

nebo někdo z našich blízkých. Chování lékařky a sestry totiž nasvědčuje tomu, že v pacientovi, který čeká (a trpí) na nemocniční chodbě, nevidí člověka. Manžela, otce, lidskou bytost s jejími plány a touhami. Vidí v něm problém, práci navíc, zkaženou noční službu. Vidí v něm „to“.

Imperativ profesora Kanta

Více než dvě stě let předtím, než se odehrála tato scéna na urgentním příjmu, v roce 1785, dopisoval profesor filozofie Immanuel Kant v Královci (dnešním Kaliningradu) *Žáklady metafyziky mravů*, své snad nejdůležitější dílo o etice. Kant si v něm dal nelehký úkol: odvodit etické zásady ne z pozorování lidských kultur a společností, ale z vlastností čistého rozumu.

Kant závěry svého bádání nad etikou shrnul do takzvaného kategorického imperativu, to jest morálního příkazu, který je platný vždy, všude a za všech okolností.

Tento kategorický imperativ Kant zformuloval několika různými způsoby; pro nás je důležitá formulace, která se věnuje mezilidským vztahům. Otec novověké filozofie napsal:

„Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel, nikdy pouze jako prostředek.“

Zní to složitě, že? Přeložme tedy Kantův filozofický jazyk do volnějších, přístupnějších vět. Kdyby Kant přednášel současným gymnazistům, možná by svůj imperativ zformuloval takto:

„Nezneužívej lidi kolem sebe. Nejsou jen figurkami na šachovnici tvého života, mají vlastní důstojnost a vlastní hodnotu.“

Křesťané najdou podobnou formulaci v Bibli. *Miluj bližního svého jako sebe samého* je věta, která se Kantovu imperativu vlastně dost podobá, i když používá jiný jazyk a mluví k jinému publiku.

Okrádání o lidskost

Neschopnost či neochota vidět ve svém bližním rovnocennou lidskou bytost je stará jako lidstvo samo. Její příčiny mohou být různé. Od únavy a vyhoření v pomáhající profesi (tak to snad bylo ve výše citovaném případě z nemocnice) přes strach z neznáma (jako je tomu v případě obavy z uprchlíků), pocit nespravedlnosti (například při rozdělování sociálních dávek) až po obyčejný nedostatek empatie.

Tato vlastnost se viditelně projevuje právě v řeči. Ztráta schopnosti vidět druhého člověka v jeho lidské důstojnosti se na volbě slov okamžitě podepíše. Když o druhém člověku mluvíme jako o věci, nemoci, zvířeti, problému, katastrofě, dopouštíme se takzvané dehumanizace.

Okrádáme daného člověka o jeho bytostný základ, o jeho lidskost.

Dehumanizace je bohužel rozšířeným jevem. Často se s ní setkáváme například na internetových fórech, jejichž virtualita láká pisatele k neuváženým vyjádřením. První příklad je z diskuze pod článkem o migraci na Aktuality.sk (printscreen je ze 14. 6. 2017).

Katarinaosobne 22.9.2016 09:50 | nahlasit | + 14 - 0 Reagovať
Podľa dublinských dohôd ma byť každý nelegálny migrant vrátený do štátu, ktorý nelegálne prekročil ako prvý...takže lode majú otocit a vrátiť späť do Afriky a nie ich dovažovať do EÚ. prípadne vrátiť do Turecka, Grécka, či Talianska Už ani naivne diéta neverí, že ten obrovský nárast ilegálnej migrácie je náhodný.... dosledky sú a budú pre Európu katastrofálne.

2454Stevo 23.9.2016 09:38 | nahlasit | + 12 - 0 Reagovať
olovené tabletky do hlavy by určite zastavili inváziu kobyliek

Diskutujúci 2454Stevo píše o olovených tabletkách a o kobylkách. A přece je smysl jeho slov zjevný. Navrhuje mnohonásobnou vraždu. Kódový jazyk, který používá, tuto skutečnost

jen nepatrně zamlžuje. Nacisté mluvili o Židech jako o škůdcích či havěti, Hutuové ve Rwandě o Tutsiích jako o švábech. (Všimněte si, prosím, že se nenašel jediný diskutující, který by udělal 2454Stevovi záporné hodnocení jeho komentáře. Naopak, dvanáct lidí jeho návrh hodnotilo kladně.)

Není překvapivé, že se Aktuality.sk rozhodly po vraždě slovenského investigativního novináře Jána Kuciaka a jeho snoubenky Marty Kušnírové diskuzi zrušit. Šéfredaktor Aktuality.sk Peter Bárdy se po tomto rozhodnutí téměř okamžitě sám stal objektem dehumanizace.

Diskutér Lubomír Pažický ho nazývá škodnou zvěř a naznačuje, že je třeba ji lovit. Řekněme to opět bez obalu: Vybíjí k vraždě. Administrátoři facebookové stránky n@palette tento komentář celé týdny nesmazali.

A mimochodem, Petra Bárdyho poškodili i tím, že mu do úst vložili slova, která neřekl. Šéfredaktor Aktuality.sk ve svém komentáři Vypjaté diskuzi k článkům nás neteší píše něco zcela jiného:

„Vydavatelé, resp. provozovatelé internetových stránek se museli začít bránit. Někteří se snaží diskuzi moderovat, jiní zpřísnili způsob registrace uživatelů, další diskuzi vypnuli.“

K tomuto radikálnímu řešení jsme přistoupili i na Aktuality.sk. Stalo se to krátce po vraždě Jána Kuciaka a Marty Kušnírové.

Žavraždění mladí lidé se stali terčem útoků, které překročily jakékoliv hranice slušnosti a etiky. Museli jsme bránit nejen Aktuality.sk, ale především památku Jána a Marty. Tito lidé nikomu nic špatného neudělali, přesto se konspirátoři, dezinformátoři a jim podobní

rozhodli pošpinit jejich jména. Ne, netěší nás, že nemáme spuštěné diskuze, protože si tam vyměňovali názory i slušní lidé, velmi věcní diskutéři. A především kvůli nim hledáme řešení, jak diskuze na Aktualitách oživit.“

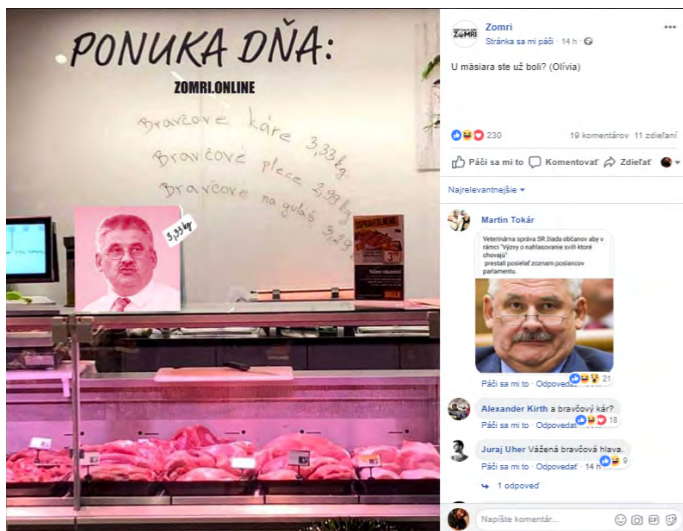
Dehumanizace se dopouští překvapivě mnoho lidí. Jsou mezi nimi i takoví, od kterých byste to možná nečekali. Například ti, kdo hlásají velmi liberální názory. Zde je například post z populární slovenské recesistické facebookové stránky Zomri:

ZOMRIOFFICIAL.SK

I když voliči LSNS (Ľudová strana Naše Slovensko, krajně pravicová strana Mariana Kotleby, pozn. překl.) a sympatizanti jiných extremistických skupin bývají snadným terčem kritiky, pochybuji, že používání takového slovníku vede k něčemu jinému než jen ke sladkému (a falešnému) pocitu nadřazenosti čtenářů stránky.

Přidejme ještě jeden příklad ze stránky Zomri, o dost osobnější a nevkusnější:

Ať už si myslím o politikách cokoli, přirovnávat člena vlády k praseti a umístit jeho fotku do řeznictví je daleko za hranou. Nejen kvůli ministru Richterovi samotnému, ale také kvůli celkové atmosféře ve veřejném prostoru. Rozřezávání lidského masa na prodej by se v něm prostě nemělo objevit, a to ani v žertu.

2. SPRAVÍME PORIADOK S PARAZITMI V OSADÁCH!

Ochránime ľudí pred stupňujúcim sa cigánskym terorom.

Slušní ľudia na Slovensku sú dennodenne okrádani, znásilňovaní a vraždení cigánskymi extrémistami.

Vláda dnes chráni zlodějov a parazitov, a nie obeť ich zločinov. Mohli sme sa o tom presvedčiť aj pod vypálenou

Krásnou Hôrkou, kde vláda dodnes nedokázala ochrániť vlastnícke práva majiteľov pozemkov. Títo pravidelne platia dane, no pozemky okupujú Cigáni.

Vláda nemá odvahu konať a tvrdo zasiahnuť proti cigánskému terorom. My ju však máme! Preto nedovlíme, aby cigánski extrémisti a iní zločinci ďalej ohrozovali slušných ľudí na Slovensku.

Každý zločinec si musí byť vedomý toho, že proti nemu tvrdo nasadíme nielen policíu, ale aj Domobranu! Nebudeme tolerovať ani žiadne čierne stavby. Zlikvidujeme ich všetky - rýchlo a bez rozdiel!

Symbol cigánskeho terorom:
Hrad Kránska Hôrka vypálený cigáňcami.

BEZPEČNOST'

- Založíme Domobranu, ktorá ochráni slušných ľudí vláde tam, kde zlyhala polícia.
- Rozšírime právo pri ochrane života a majetku použiť zbraň.
- Treťou a väzenie sprísňime tak, aby si každý, politik aj parazit, dobre rozmyslel, či bude radšej poctivo pracovať, alebo kradnúť a lúpiť.
- Zavedieme policajné cvičenia v čiernych odasách.
- Zlikvidujeme čierne stavby - paláce zbohatlíkov aj nelegálne osady.

Dodejme, že administrátoři facebookové stránky Zomri vystupují anonymně, což etičnost jejich jednání ještě více problematizuje.

Dehumanizující slovník používají (a zneužívají) i politici. Slovenský expremiér Robert Fico mluvil o novináři jako o záchodovém pavoukovi. Šéf LSNS Marian Kotleba pravidelně nazývá Romy parazity. Na předcházející stránce je ukázka z oficiálního předvolebního programu LSNS.

V jemných podobách se s dehumanizací setkáváme prakticky neustále. Muž, který o pěkné ženě řekne, že je „výstavním kusem“, se dopouští určité formy dehumanizace. Podobně činí sportovní redaktor, který sportovce nazve „mašinou na vítězství“, chirurg, který se kolegovi pochlubí, že ten den operoval dva „ukázkové apendixy“, či manažerka, která svého zaměstnance označí za „důležitou součástku v soukolí firmy“.

Ano, někdy jsou podobné řečové obraty poměrně nevinné. V jiných případech – jako například při sexistických narážkách – však mohou být velmi zraňující. Téměř vždy však signalizují jakousi implicitní neúctu řečníka k člověku, který je předmětem dehumanizace.

Často se dehumanizace objevuje v naoko zlehčujícím hávu anekdoty, lidové moudrosti či aforismu. Následující status bývalého slovenského místopředsedy vlády, poslance a velvyslance Josefa Mikloška je toho dobrým příkladem:

Podobné internetové filozofie koluje po světě mnoho. Přestože vypadá nevinně, může být ještě škodlivější než prvoplánové urážky či výhrůžky. Podprahově totiž klade rovnítko mezi psa a migranta.

A přirovnávat lidské bytosti k psům není v pořádku v žádném kontextu.

Slova nejsou tím, čím se zdají být

Má však vůbec význam zabývat se dehumanizací? Nejde jen o takové neškodné vypouštění páry, o trošku slovní agresivity? A není nakonec lepší, když se frustrovaní lidé vybouří na internetu, než kdyby v sobě zlost potichu živili a pak udělali něco mnohem horšího?

Jsem přesvědčen o tom, že dehumanizace není neškodná. Argument z předchozího odstavce se opírá o laickou představu o tom, jak jazyk funguje. Podle ní jsou slova a činy v jakési opozici. Slova svět popisují, zatímco činy ho mění. Tato představa je nesprávná hned ze dvou důvodů.

Za prvé, slovy se dá jednat stejně jako rukama. Představte si například kněze, který říká páru před oltářem: „Prohlašuji vaše manželství za uzavřené.“ Nebo si představte zkoušejícího, který studentovi řekne: „Přijďte příště, zkoušku jste nesložil.“ Kněz ani profesor nepopisují skutečnost. Konají. V anglosaské filozofii se taková vyjádření nazývají *lokučními akty*, tedy řečovými činy.

A podobně: pokud někdo zvedne telefon a zavolá vaši mámě vymyšlenou zprávu, že jste mrtvý či mrtvá, nepopisuje stav světa. Koná. A důsledky jeho činů (psychické zhroucení vaší mámy) mohou být velmi reálné. Podobně jedná i ten, kdo vyhrožuje, nebo ten, kdo pomlouvá. V obou případech jde o činy (ne o prostý popis reality), a to činy velmi závažné.

Za druhé, i když slova popisují realitu, tímto popisem ji zároveň mění. Tisíckrát opakovaná lež se sice pravdou nestane, tisíckrát opakovaný názor se však stává ve společnosti normou. Všimněte si například, jak v Česku zdomácněly termíny pravdoláskař nebo sluníčkář, i když není zcela jasné, koho vlastně označují. Po stonásobném opakování jsme si zvykli a bereme tato slova jako součást našeho světa.

A podobně: pokud někdo tisíckrát označí Romy za parazity či migranty za havěť, začneme si na tato označení zvykat. Tím se vnímání reality ve společnosti změní.

Slova proto mají větší moc, než se jim obvykle přisuzuje. Dokážou měnit realitu a také naše vnímání. Z tohoto pohledu považují například názor autora *Satanských veršů* Salmana Rushdieho, podle kterého by svoboda slova měla být absolutní, za nesprávný. Když nemůžu dělat všechno, co mě napadne, proč bych měl mít právo cokoli říct nebo napsat?

Slova a činy jsou sourozenci, až tak moc se od sebe neliší.

Předstupeň násilí

Dalším důvodem, proč brát dehumanizaci velmi vážně, jsou empirické zkušenosti, jak násilné konflikty začínají. Téměř žádná rvačka v hospodě nebo v domácnosti nezačne bez předchozí hádky, která postupně eskaluje do projevů fyzické povahy.

To platí i pro náhlé konflikty s aktéry, kteří se neznají. Předtím, než Juraj Hossu v květnu 2018 v centru Bratislavy brutálně zabil Filipínce Henryho Acordu, mu podle přítomné svědkyně nechutně nadával:

„Juraj Henrymu říkal, ať zdechne, že mu to patří, stejně je buzerant, a takové primitivní řeči vedl. Přímo mluvil o jeho rase a orientaci,“ řekla novinářům Lucia, která vraždu viděla na vlastní oči.

Henry Acorda (Foto - Denník N)

Skutečnost, že agresivní vyjadřování je předstupněm fyzického násilí, platí i v celospolečenské rovině. Organizace Genocide Watch, která se zabývá zkoumáním průběhu genocid a prevencí před nimi, podrobně popsala stadia, která vedou k masovému násilí proti části obyvatelstva.

Její ředitel Gregory H. Stanton shrnul své poznatky do následující tabulky:

Deset stadií genocidy podle Gregoryho H. Stanton:

Stadium	Jak se projevuje?	Co může pomoci?
1. Klasifikace	Dělení společnosti na „my“ a „oni“	Podpora institucí, které překračují etnické nebo rasové hranice a propagují toleranci a vzájemné pochopení.
2. Symbolizace	Používání hanlivých jmen pro ohroženou skupinu (například cikáni místo Romové). Vytváření a používání symbolů, které odlišují ohroženou skupinu (například Davidova hvězda).	Právní zákaz používání hanlivých symbolů a pojmenování. Odpor státních institucí a občanské společnosti. (Například v Bulharsku během druhé světové války státní orgány odmítly poskytnout dostatek Davidových hvězd, a tak se označení vyhnulo až 80 procent Židů.)
3. Diskriminace	Majoritní obyvatelstvo obírá ohroženou skupinu o její plná občanská práva anebo jí ztěžuje přístup k spravedlnosti a rovným příležitostem.	Trvat na rovnosti všech lidí před zákonem bez ohledu na rasu, náboženství, politické přesvědčení, sexuální orientaci, věk atd.
4. Dehumanizace	Majoritní obyvatelstvo popírá lidskost ohrožené skupiny (nazývají ji například zvěř, hmyzem nebo nemocí).	Představitelé politické moci a významné autority ve státě musí důrazně protestovat proti dehumanizaci. Média, která šíří takové nenávistné projevy, by měla být zakázána.
5. Organizace	Tvoří se oficiální nebo neformální militantní skupiny, nakupují se zbraně.	Zakázat členství v neformálních ozbrojených skupinách. Bránit těmto skupinám v přístupu ke zbraním.

6. Polarizace	Extremisté působí v rámci vlastní skupiny a vyhrocují její ideologii. Zaměřují se na umírněné z vlastních řad, kteří se mohou stát prvními oběťmi vraždění.	Podporovat umírněné křídlo ve skupině, podporovat lidskoprávní organizace. Trestně stíhat extremistické vůdce.
7. Příprava	Vznikají plány vraždění, které obvykle dostávají eufemistický název, například konečné řešení, očištění nebo protiteroristické opatření. Distribuují se zbraně, budují a trénují se armády.	Zbrojní embargo. Trestní stíhání vůdců za podněcování genocidy.
8. Pronásledování	Oběti jsou odděleny a identifikovány na základě jejich etnika nebo náboženství, vytvářejí se seznamy smrti. Majetek obětí propadává útočníkům, ony samy jsou odváženy do táborů nebo ghet.	Mezinárodní společenství má jasně pojmenovat, že bezprostředně hrozí genocida. Mezinárodní vojenská intervence se stává oprávněnou.
9. Vyhlazení	Vraždění začíná a rychle se stává masovým.	OSN nebo jiná zahraniční vojenská síla musí zasáhnout, vytvořit únikové koridory a bezpečné zóny pro oběti.
10. Popření	Po vraždění vždy následuje popření činu. Zahlazují se stopy, kopou se masové hroby, zastráší se svědkové. Pokud popření trvá, je jedním z nejjistějších ukazatelů, že masakry se budou opakovat.	Důkladné vyšetření genocidy, postavení jejích viníků před vnitrostátní nebo mezinárodní soud.

Všimněte si, prosím, jak velkou roli hraje v různých stádiích genocidy používaný jazyk. První dvě stadia se odehrávají výhradně na úrovni slov. Totéž platí pro čtvrté stadium. Ale i v jiných fázích genocidy je výběr slov důležitý. Například eufemistické názvy pro vraždění usnadňují pachatelům účast na něm.

Samozřejmě, ne každý projev dehumanizace nebo rozdělení společnosti na „my“ a „oni“ skončí genocidou. Riziko, že slovní projevy nenávisti přerostou do něčeho tak hrůzostrašného, je relativně malé. Genocida je však tragédie tak obrovských rozměrů, že nesmíme podceňovat ani malé riziko.

Když je slovo trestným činem

Na nebezpečné slovní projevy pamatuje i český trestní zákoník. Citujme paragrafy č. 355 a 356, které se nejvíce blíží skutkové podstatě dehumanizace:

§ 355

Hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob

(1) Kdo veřejně hanobí

(a) některý národ, jeho jazyk, některou rasu nebo etnickou skupinu, nebo

(b) skupinu osob pro jejich skutečnou nebo domnělou rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že jsou skutečně nebo domněle bez vyznání,

bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.

(2) Odnětím svobody až na tři léta bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1

(a) nejméně se dvěma osobami, nebo

(b) tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, veřejně přístupnou počítačovou sítí nebo jiným obdobně účinným způsobem.

§ 356

Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod

(1) Kdo veřejně podněcuje k nenávisti k některému národu, rase, etnické skupině, náboženství, třídě nebo jiné skupině osob nebo k omezování práv a svobod jejich příslušníků, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.

(2) Stejně bude potrestán, kdo se spolčí nebo srotí k spáchání činu uvedeného v odstavci 1.

(3) Odnětím svobody na šest měsíců až tři léta bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, veřejně přístupnou počítačovou sítí nebo jiným obdobně účinným způsobem, nebo

b) účastní-li se aktivně takovým činem činnosti skupiny, organizace nebo sdružení, které hlásá diskriminaci, násilí nebo rasovou, etnickou, třídní, náboženskou nebo jinou nenávist.

Na základě tohoto paragrafu byl za své rasistické a homofobní výroky odsouzen bývalý tajemník SPD Jaroslav Staník, který se podle obžaloby v říjnu 2017 v restauračním klubu sněmovny mimo jiné nechal slyšet, že „buzeranti a lesby jsou nemoc a měli by se střílet již po narození“ a že „homosexuálové, Romové a Židé by se měli posílat do plynu“.

Obvodní soud pro Prahu 1 vyměřil trestním příkazem Staníkovi roční podmínku a sedmdesátitisícovou pokutu. S tím ale nesouhlasil, a soud tak musel nařídit hlavní líčení, po kterém trest zopakoval. Staník se ihned po rozsudku odvolal, kauzu označil za „vykonstruovanou s jediným cílem poškodit SPD a Tomia Okamuru“. Odvolával se také na svobodu slova. Pražský městský soud trest potvrdil. Předseda odvolacího senátu Petr Hovorka řekl, že „svoboda projevu má i v naší zemi určité hranice, není bezbřehá“. Škodlivost Staníkových výroků podle něj zvyšuje fakt, že je pronesl na půdě Poslanecké sněmovny jako tajemník poslaneckého klubu. Staníkovo dovolání nakonec odmítl i Nejvyšší soud.

Prosinec 2018, bývalý tajemník hnutí SPD Jaroslav Staník přichází k Obvodnímu soudu pro Prahu 1. (Foto – ČTK)

Zabili byste člověka?

Dehumanizace je důležitým příznakem toho, že ve společnosti není něco v pořádku. Stále je však jen příznakem.

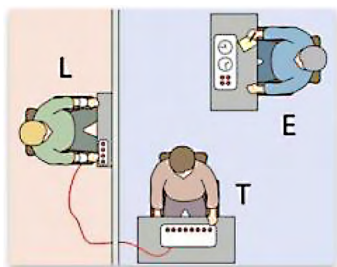
Abychom objevili nemoc, jejímž projevem je dehumanizace, musíme pátrat hlouběji. Pomoci nám přitom může známý Milgramův experiment provedený roku 1961 na Yaleově univerzitě.

Po holocaustu stála moderní psychologie před otázkou, jak vysvětlit, že se takové množství lidí podílelo na vyvražďování. Byli zfanatizovaní, báli se? Byly to patologické osobnosti, měly z vraždění potěšení?

Profesor Milgram navrhl pokus, kterým podobnou situaci nasimuloval v mírových podmínkách. Pojdte se na něj podívat z pohledu účastníka.

Jste studentem či studentkou univerzity. S dobrým prospěchem, z dobré rodiny. Jednoho dne uvidíte inzerát v novinách, který vás zve, abyste se zúčastnili experimentu o učení. Odměnou vám bude pár dolarů. Rozhodnete se to vyzkoušet.

Na chodbě před experimentální místností potkáte dalšího studenta; i on se přihlásil na inzerát. Podáte si ruce, pro-

Rozmístění účastníků při Milgramově experimentu. Vy jste označen písmenem T, „žák“ písmenem L, profesor písmenem E. (Foto - Wikipedie)

hodíte pár slov. Za chvíli přijde profesor v bílém plášti. Vysvětlí vám, jak bude celý experiment probíhat. Jeden z vás bude „učitel“ a druhý „žák“. „Žák“ bude v oddělené místnosti odpovídat na otázky, které mu bude z druhé místnosti klást „učitel“. Profesor bude v místnosti s „učitelem“ a bude na celý průběh dohlížet. Pokud se „žák“ splette, „učitel“ mu bude dávat

elektrické šoky. Nejprve mírné, potom stále větší, nakonec v obrovských dávkách.

„Celý pokus má za cíl zjistit, zda má bolest vliv na kvalitu učení,“ vysvětluje profesor a háže mincí. Stal jste se „učitelem“. Trochu se vám uleví, elektrické šoky vám už nehrozí.

Následně sedíte v místnosti s profesorem a přes mikrofon kladete otázky „žákovi“. On odpovídá, někdy správně, někdy špatně. Když odpoví špatně, stlačíte páčku a dáte mu šok.

Starší účastník originálního Milgramova experimentu v pozici „učitele“ dává elektrický šok. (Foto – Wikipedie)

„Žák“ vykřikne bolestí. A po dalším šoku ještě hlasitěji. Po čtvrtém a pátém prosí, aby ho pustili ven. Po šestém křičí dlouho a nahlas.

Nesměle se obrátíte na profesora. Ten jen roztržitě zvedne hlavu od papírů a řekne: „Pokračujte.“ Pokračujete, „žák“ křičí a prosí.

Co uděláte? Odejdete, nebo poslechnete profesora a budete pokračovat až do okamžiku, kdy elektrické šoky dosáhnou smrtelné dávky a hlas za stěnou ztichne?

Přibližně dvě třetiny lidí (přesněji 61 až 66 procent) nedokážou odejít a pokračují v pokusu až do konce. Patřili byste mezi ně? Nebo jinak: troufáte si za sebe ručit, že byste mezi tu většinu, která neodejde, nepatřili?

(Samozřejmě, v realitě během pokusu nikdo neumírá ani netrpí. Hlas „žáka“ zpoza stěny je nahrávka. Druhý student, kterého jste na chodbě potkali, je herec. Jeho úkolem je jen zvýšit realističnost celého pokusu. A cíl pokusu je, samozřejmě, zcela jiný než zkoumat vztah mezi učením a bolestí.)

Člověk na prvním místě

Milgramův experiment fascinuje psychology i veřejnost již více než půlstoletí. Dočkal se mnoha replikací, variací i kritiky. V základních obrysech však jeho výsledky stále sedí: dokazuje, že lidé jsou schopni vykonávat strašlivé věci, pokud uvěří, že odpovědnost za ně neleží na jejich bedrech.

Toto zjištění bylo překvapením i pro samotné účastníky experimentu. Mnozí z nich však dokázali poměrně tvrdé vysvědčení, které pokus vystavil jejich charakterovým vlastnostem, vstřebat a použít pro vlastní osobnostní růst. Milgram píše, že až 84 procent lidí, kteří se pokusu zúčastnili, vyhodnotilo později svou účast jako lidsky obohacující.

Proč většina účastníků Milgramova experimentu nedbá na bolest druhého člověka a pokus dotáhne až do strašného konce? Někteří účastníci vypověděli, že se spolehli na autoritu profesora. Necítili se odpovědní.

Jiní nechtěli riskovat konflikt. Zvolili jednodušší cestu. A další nechtěli přijít o drobnou odměnu.

Prostě, všichni ti, kdo pokus neukončili, upřednostnili nějakou jinou motivaci před dobrem jiného člověka. Druhý člověk se jim stal prostředkem, ne cílem, řekl by Kant. Stal se druhořadým.

Co platí pro Milgramův experiment, platí i pro dehumanizaci. Ten, kdo se dopouští dehumanizace, může se jí dopouštět jen proto, že už předtím ve své mysli odsunul člověka či lidi, o kterém či kterých se vyjadřuje, na vedlejší kolej. Jsou to pro něj vedlejší postavy. A samozřejmě existuje ještě tisíc jiných způsobů, kterými se manifestuje neschopnost člověka postavit svého bližního na první místo.

Profesor, který nechá studenty čekající na zkoušku stát celý den na chodbě místo toho, aby jim určil přesné časy, jim tímto krokem dává najevo, že jsou ve srovnání s ním méněcenní. Učitelka, která zesměšňuje žákyni před třídou, upřednostňuje před jejím dobrem vlastní psychologické potřeby. Policista, který z malichernosti odežene od okénka cizinecké policie paní čekající celou noc na vyřízení dokladů, tím dokazuje, že nemá ani základní pochopení pro lidi, kterým má sloužit.

Správnou prevencí dehumanizace tak může být neustálý apel na prvořadé postavení člověka.

Musíme neustále opakovat a zdůrazňovat, že nikoliv občan je zde pro stát, ale stát pro občana. Smyslem života člověka není to, aby dodržoval zákony, platil daně a na slovo poslouchal policisty či úředníky. Naopak: zákony a celý státní aparát existují jen proto, aby umožnily lidem žít své životy jednodušeji a lépe.

Před bezpečím a důstojností druhého člověka nesmíme upřednostnit velké ideje o státě a národě či o prudkém růstu HDP. Nesmíme se spokojit s cynickým konstatováním, že tam, kde se kácí strom, létají třísky.

Trvání na důstojnosti a významu každého člověka je bodem, na kterém by se mohli shodnout liberálové i konzervativci.

Navazuje totiž jak na ideály ateistického humanismu, tak na křesťanskou tradici. Nakonec, Ježíš Kristus podle křesťanů nepřišel spasit ani stát, ani rodinu, ani některou z institucí. Přišel zachránit jednotlivce, člověka.